

II. LEVEN, LEVENSOVPATTING EN MAATSCHAPPIJVISIE VAN HELENE MERCIER.

In dit hoofdstuk geef ik een overzicht van de ontwikkeling van Helene Mercier. Haar speciale belangstelling voor de situatie van de vrouw en van het volk, de achtergrond van haar sociaal werk, haar levensbeschouwing, haar maatschappijvisie en de personen die in haar leven een belangrijke rol hebben gespeeld, worden hier geïntroduceerd. In de rest van deze scriptie ga ik dieper op dit alles in.

Een eerste oriëntatie in de levensbeschrijvingen van Helene Mercier wekt slechts wrevel en irritatie. Al haar negentiende eeuwse biografen schotelten een ideaalbeeld voor. Andere vergelijkbare grote vrouwen uit die tijd krijgen nog wel eens een typerende bijnaam. Emilie Knappert wordt achter haar rug 'die dragonder' en 'een potentaat' genoemd. Helene Mercier daarentegen is 'de vrouw met het warme hart voor al wat het volksgeluk kan verhoogen', 'een edel mensch', 'een der schoonste persoonlijkheden uit het Nederland van de 2e helft der 19e eeuw', ja zelfs 'een heilige van den nieuwen tijd'.

Uiterlijk schijnt zij niet veel indruk te maken, lichamelijk is zij niet sterk. Haar biograaf Treub noemt haar 'geestelijk een reuzin', maar 'naar het lichaam een stumpertje' (22,p.5). Hij zegt ook: "Wie dat kleine, haast nietige, figuurtje slechts van uiterlijk kende, kon zich nauwelijks voorstellen welk een schat van energie het herbergde, en welk een suggestie tot DOEN op allerlei sociaal gebied van dat tengere vrouwtje uitging". Ook Jan van Zutphen spreekt van een "tenger, broos, warmvoelend dapper wezentje" (19,p.4). Albert Verwey wijdt na haar dood een beschouwing van een halve bladzijde aan haar ogen (23,p.85). Zelf vond zij alle 'gebeschouw' van haar persoon en werk een 'marteling' (22,facsimilê brief 3-6-1895).

Helene Mercier wordt op 17 Oktober 1839 in Amsterdam geboren, als het zesde kind in het gezin van C. E. Mercier en F. Fongers. Het gezin wordt getypeerd als goed liberaal, goed christendommelijk - degelijk burgerlijk (7,p.7). Haar vader is van beroep assuradeur. Een broertje is al voor haar geboorte overleden en na haar komen er nog drie kinderen bij. Totaal zijn er dan vier jongens en vier meisjes. Over haar jeugd schrijft ze het volgende:

"Ik heb tot mijn 15e jaar school gegaan, ik heb er wat lezen en schrijven, Hollands, Fransch, Duitsch en Engelsch geleerd: van rekenen te weinig om te noemen. Verder wat onsamenhangende feiten en jaartallen. Van school genomen, werd ik aan huiselijke bezigheden gezet, van studie kon er geen sprake meer zijn. Ik leefde het woelige leven van een kind in een groot gezin waarin aan afzondering niet viel te denken.

Werken van dichters en schrijvers bezaten wij niet: ik las dus, wat het toeval in mijn handen bracht. Leiding had ik hierbij niet. Aldus gingen jaren voorbij en werd mijn behoefte aan geestelijk voedsel van lieverlee groter. Ik zocht haar op allerlei wijze te bevredigen, maar had er niet het minste begrip toe" (22,p.6).

Aan Marie Muller-Lulofs, de intiatiefneemster tot de school voor

maatschappelijk werk, zal zij in 1909 nog schrijven: "Ik vergeet nooit die jaren van bezig nietsdoen waaronder ik zoo ontzettend leed en waaraan ik me, bij gebrek aan leiding, toch niet wist te ontworstelen. (...) Ik wist in die jaren bijna niet meer, hoe inkt er uitzag en mocht mijn boek pas 's avonds om 9 uur open-doen" (16,5-5-1909).

Voor al moderne theologie verzwelgt zij in grote hoeveelheden. In diezelfde tijd leest zij ook een stuk van Potgieter in 'De Gids'. Zijn manier van schrijven spreekt haar enorm aan en enkele jaren later stuurt zij hem een paar door haar zelf geschreven novellen ter beoordeling. Potgieter raadt haar op subtiële wijze af met schrijven verder te gaan. Zelf zegt zij hierover het volgende: "Hij zond mij een langen brief ten antwoord, waarvan de slotsom was, dat hij bij veel talent van voorstelling in mijn werk die oorspronkelijkheid miste, die hem den moed zou geven mij aan te raden om mij aan al de teleurstellingen van een letterkundige loopbaan te wagen". Zij neemt het echter sportief op en zegt: "Die brief was een weldaad voor mij. Daardoor kwam ik er toe mijzelf ernstig af te vragen wie ik was, en wat ik eigenlijk wilde in het leven. Veel strijd kostte het mij niet Potgieter met volle overtuiging na te zeggen, dat ik geen kunstenaarsaanleg bezat. (...)

Maar waarom had ik Potgieter dan mijn onbeduidende novellen gezonden? Omdat ik een weg in het leven voor mij wilde zien, een doel wilde hebben om op af te gaan. Om een levenstaak was het mij te doen" (22, p.7).

Op zoek naar een levenstaak.

Het zoeken naar een levenstaak was in Helene Merciers tijd voor de vrouwen uit de burgerstand niet zo vanzelfsprekend als voor de mannen. Johanna ter Meulen wijst erop dat in Helene Merciers jeugd de meisjes uit de gegoede burgerstand niet voor een vak of werkkring werden opgeleid. Vooral de vrouwen die, na de dood van hun ouders, niet financieel onafhankelijk waren, ondervonden hiervan de kwalijke gevolgen. Meestal kwamen de zonen in de zaak van hun vader en men nam als vanzelfsprekend aan, dat zij hun zusters, als die niet trouwden, financieel zouden steunen. Helene Mercier heeft dit zelf ook ondervonden.

De familie Mercier heeft met veel ziekte te kampen. Helene Merciers vader sterft in 1863 op 56-jarige leeftijd, na een jarenlange ziekte. Twee jaar eerder is de oudste zoon uit het gezin op 30-jarige leeftijd overleden en ook een van haar oudere zusjes sterft jong. Na de dood van haar vader werd zijn zaak voortgezet door haar broers Carel-Eduard Jr. en Willem Eduard (1). Hierdoor wordt Helene Mercier economisch van haar familie afhankelijk. Deze financiële afhankelijkheid beviel haar absoluut niet: "Heel diep heeft Helene Mercier van dit alles den misstand gevoeld en er onder geleden" (18, p.337). Het "eten van genadebrood" staat haar tegen en werken voor geld is volgens haar het enige middel om zelfstandig en onafhankelijk te worden (11, p.23).

Na lang weifelen besluit zij tenslotte om onderwijzeres te worden en in de avonduren werkt zij voor haar examens. In dezelfde tijd, waarschijnlijk rond 1865, volgt zij ook lezingen van

Doorenbos, een leraar klassieke talen, en van Vosmaer, een leraar in de letterkunde (6,p.4).

Rond 1867, op 28-jarige leeftijd wordt zij echter zelf ziek. Haar biograaf omschrijft deze ziekte als een zenuwongesteldheid, die haar jaren ongeschikt maakte voor elke geestelijke arbeid en waarvan zij de gevolgen nooit geheel te boven kon komen (22,p.5). Zelf schrijft zij hierover: "Toen ik mij geheel gereed gevoelde voor mijn examen als hoofdonderwijzeres werd ik ziek. Na zes jaren van ziekte kon er niets meer komen van mijn plan om onderwijzeres te worden. Met die levenstaak had ik afgedaan". Deze ziekte zal haar leven verder steeds blijven beheersen en een van de redenen blijven waardoor zij zich op de achtergrond houdt. In 1892 schrijft zij nog in een brief dat vooral langdurig geanimeerd met iemand praten haar geen goed doet: "Ik heb namelijk in mijn jonge jaren een zware zenuwziekte gehad, ten gevolge waarvan ik tien jaar lang (van mijn 28ste tot mijn 38ste jaar) een afschuwelijk machteloos bestaan heb geleid. Heel en al te boven gekomen ben ik die ziekte niet: ik moet het sedert dien tijd doen met hoogstens halve levens- of zenuwkracht" (14,9-1892).

Haar verlangen naar een 'levenstaak', naar werk en eigen inkomsten sluit aan bij de in die tijd opkomende burgerlijke vrouwenbeweging. Er verschijnt veel literatuur over de positie van de burgervrouw in de maatschappij. In 1870 wordt het boek van John Stuart Mill over 'De Slavernij der vrouw' in het Nederlands vertaald. Geesje Feddes schrijft haar brochure: 'Gelijk recht voor allen'. En Betsy Perk (1833-1906) richt in 1871 de vereniging 'Arbeid Adelt' op. Het doel van deze vereniging was vrouwen "door werkverschaffing en vakopleiding te brengen tot economische onafhankelijkheid" (2,p.55). Helene Mercier schijnt ook beïnvloed te zijn door Betsy Perk. In 1871 schrijft Helene namelijk haar eerste twee stukjes voor het blad van Arbeid Adelt: 'Onze Roeeping'. Onder het pseudoniem 'Stella' uit zij haar ontevredenheid over het geestdodende milieu van de burgervrouw: "onderricht haar om haar tot leergierigheid te prikkelen, om haren geest te bevrijden uit de boeien van vooroordeel en kleingeestigheid, om haar een wapen in handen te geven tegen den demon van verveling, onvoldaanheid, beuzelarij; laat uw onderwijs een zedelijke hefboom, een wekstem ten leven voor haar zijn" (22,p.14).

In 1877 gaat Helene Mercier, op 38-jarige leeftijd, nog een half jaar alleen naar Utrecht "voor een herstellingskuur voor haar nog zeer geschokt zenuwstel". Zij vraagt zich af wat ze nu nog kan gaan doen: "Maar wat dan? Ziedaar de vraag, die telkens bij mij oprijst sedert ik mij den laatsten tijd wat minder ziek, al meer mijzelf begin te voelen. En dan is het antwoord: Tot veel en geregeld werken zal ik nooit weer in staat zijn; een bepaalde afgeronde taak voor mijn rekening nemen kan ik ook nooit meer. Nu blijft mij dus niets anders over dan te roeien met de riemen, die ik heb en aan te grijpen wat zich aan mij voordoet en overeenkomt met de kracht, die mij is overgebleven. Maar om hierin een levenstaak te kunnen zien, moet ik van dat onsamenhangende één daad, één geheel zoeken te maken. Schijnbaar geleefd wordende, moet ik zelf trachten te leven. Daartoe moet ik alles, wat ik

doe, hoe weinig en onsaamenhangend ook, vastknoopen aan dat, wat van lieverlede voor mij levensideaal is geworden. Maar wat is dit ideaal?" (22, p.7).

Een nieuwe levensopvatting.

Helene Mercier ontwikkelt haar levensideaal op basis van een nieuwe levensopvatting. Op de cursussen van Doorenbos, heeft zij kennis gemaakt met de Griekse filosofie: "Er is hoewel nog flauw en onzeker voor mijn geest een beeld gaan oprijzen, van wat het leven wezen zou als de levensopvatting der Grieken er aan ten grondslag lag". Vooral de ideeën van Plato spreken haar aan. Het woordenspel van de moderne theologie heeft zij dan allang achter zich gelaten. Vervolgens heeft zij ook nog geprobeerd om op een andere manier een godsbegrip te verwerven, maar dit heeft zij na veel strijd uiteindelijk opgegeven. Na het lezen van Plato's "Staat" komt zij eindelijk tot de conclusie dat de mens geen god en dogma's nodig heeft om zich een beeld van het Goede te vormen en om uit eigen beweging naar dit Goede te streven. Zij is volledig overtuigd van de kracht van Plato's idealen en wordt een idealiste pur sang. Zij schrijft: "Idealen, ziedaar de toovernaars, die recruten tot helden maken, zwakke stervelingen doen hopen en gelooven tegen de meest ontmoedigende ervaringen in, en offers doen brengen, in de zwaarte waarvan zij een welbehagen hebben" (13, p.258). Iedereen heeft volgens haar bewust of onbewust, een aantal idealen: "het beeld van den ideaal-mensch en de ideaal-samenleving; twee visioenen, die voortdurend in elkaar smelten" (13, p.78).

Haar eigen ideaal-mensch en ideaal-samenleving haalt zij echter niet uit de Griekse filosofie, want zij mist iets in het Griekse leven: "Ik miste er in die krachtige menschenmin, dat medelijden, die ontferming, die naar ik meen, de basis van het Christendom uitmaakt. Als ik mij niet bedrieg, heeft het Christendom veel kwaad gedaan door het menschelijk leven vast te knopen aan een bovenaardschen hemel en een anti-menschelijken God; maar den wortel, waaruit het ontsproten is, kan ik niet missen" (22, p.8).

Idealisme en christendom.

Haar eigen ideaal ontwikkelt zij tenslotte uit een combinatie van het Griekse en het Christelijke denken: "Mijn ideaal nu voor eigen leven en voor het leven der maatschappij is, dat de levensopvatting der Grieken zich met dezen grondslag van het Christendom vereenige, dat de toewijding aan het goede, ware en schoone met "humanité, fraternité" een ondeelbaar geheel ga uitmaken. Van dat ideaal zou ik gaarne iets leggen in het weinige, dat er nog van mijn leven te maken valt" (22, p.8).

Haar restje christendom haalt zij vooral uit een boekje van Mr. Martinus des Amorie van der Hoeven, een hoogleraar aan het Amsterdamse Atheneum: "Over het wezen der Godsdienst en hare betrekking tot het Staatsrecht" (22, p.10). Hoewel zij zich verzet tegen het godsdienstige dogmatische uitgangspunt van het boekje, levert het toch een bijdrage aan haar levensopvatting. Zij noemt het zelfs haar 'lijfboekje' (16, 31-10-1909).

Van der Hoeven betoogt dat het Koninkrijk Gods een rijk van 'geesten' is. Over de geest zegt hij het volgende: "tot het begrip geest behoort volkomene vrijheid, zelfstandigheid en werkzaamheid, absoluut eigen leven, zoodat de geest niet een werktuig is in de hand van een ander, maar het beginsel van al zijn doen en laten in zich zelve draagt".

Deze gedachte spreekt Helene Mercier enorm aan. Zelf zal zij in haar latere artikelen het begrip 'geest' door het begrip 'karakter' vervangen, maar zowel voor de burgervrouw als voor de arbeider en zijn vrouw zal zij deze vrijheid en zelfstandigheid gaan bepleiten, in nagenoeg dezelfde woorden.

Een tweede gedachte van Van der Hoeven is dat het Koninkrijk der hemelen een gemeenschappelijk rijk der geesten is. Alle burgers van dit rijk zijn verenigd en samengegroeid tot "een organisch geestelijk lichaam". Hierdoor bezitten zij zich zelf niet als afzonderlijke individuen, maar zijn zij "ware individua (a non dividendo), onafscheidbare deelen van het geheel". Omdat alle mensen onafscheidelijk van de gemeenschap zijn, mag de mens niet alleen zijn "eigen geestelijken wasdom" wenssen maar moet hij streven naar "de ontwikkeling der geheele menschheid te zamen". Deze verbondenheid van het individu aan de gemeenschap zal het uitgangspunt worden van Helene Merciers maatschappijvisie: "Het ideaal eener samenleving, waarin niemand meer van het leven zal kunnen en willen genieten ten koste van het welzijn, de levensvreugde van een ander; waarin niemand meer - zelfs in gedachte - zijn eigen belang van het algemeen belang zal kunnen afscheiden" (12, p. 229). Dit is volgens Helene Mercier overigens ook de droom van de sociaal-democraten.

De vrouw en de maatschappij.

Ik heb al aangestipt dat Helene Mercier in 1871 twee artikelen schreef voor het vrouwenblad 'Onze Roeping'. In 1877 stuurt zij een artikel naar het links-liberale tijdschrift 'Vragen des Tijds'. In dit artikel met de titel 'Bergopwaarts', verwijst zij rijke en arme ongetrouwde burgervrouwen naar het vrouwenleesmuseum en naar de universiteit. In deze instellingen kunnen de vrouwen met hun slechte opleiding alsnog op eigen kracht hun gebrekkige kennis bijspijkeren. De hoofdredacteur van het blad, Veegens, is tevreden met haar artikel en vraagt haar nog meer artikelen voor zijn blad te schrijven. Dit wil zij wel. Daarom besluit zij in 1877 het halve jaar in Utrecht, voor haar herstellingskuur, nuttig te besteden. Zij zal haar aandacht op 'het vrouwenleven' gaan richten en proberen om meer lijn te krijgen in haar denkbeelden over "de roeping der vrouw in de maatschappij" (22, p. 8).

De volgende artikelen die zij in 'Vragen des Tijds' schrijft hebben ook allemaal de vrouw als uitgangspunt en zijn op een vrouwelijk publiek gericht. Met name op haar artikel met de titel 'Karaktervorming der vrouw' krijgt Helene Mercier verschillende reacties, onder andere van bekende vrouwen als Cornelia Huygens en Elise Haighton (22, p. 16). In dit schrijven pleit Helene vooral voor een betere, liefst klassieke opleiding voor de vrouw. (Zie verder Hoofdstuk III).

Twee andere belangrijke artikelen in 'Vragen des Tijds'

zijn: 'Philanthropie' en 'Op den drempel van het maatschappelijk leven'. Het bedrijven van filantropie is volgens Helene Mercier altijd het enige werk geweest wat de gegoede burgervrouw in de negentiende eeuw mocht doen. Deze ouderwetse filantropie vormde vaak de enige schakel tussen haar huiselijke leven en de maatschappij. Deze filantropie ging echter vaak gepaard met een zekere neerbuigendheid. In de moderne tijd kan dit niet meer, de oude op genade gebaseerde liefdadigheid moet plaats maken voor de rechtvaardigheid.

Op het einde van de negentiende eeuw zijn er in de maatschappij zoveel problemen ontstaan, dat iedereen uit alle macht moet meehelpen om die problemen op te lossen. Ook de burgervrouw mag zich niet aan de strijd onttrekken, zij moet de drempel van het maatschappelijk leven overschrijden. Zonder kennis over die maatschappij waarin zij mee moet gaan werken, zal zij echter fouten gaan maken. De samenleving is zo gecompliceerd geworden dat voor elk ingrijpen grondige studie nodig is.

Voor Helene Mercier zelf wordt de idealistische socioloog Fouillée een gids op sociaal-wetenschappelijk terrein. In zijn boek 'La Science Sociale Contemporaine' betoogt hij dat idealisme en naturalisme elkaar in de sociale wetenschap moeten aanvullen. Vanuit deze opvatting zou de maatschappij, idealistisch bekeken, moeten berusten op een vrijwillig contract tussen vrije individuen. Vanuit de naturalistische kijk beschouwt men de maatschappij echter ook als een organisme, een natuurprodukt. Samengevat betekent dit dat de maatschappij maakbaar is, maar dat men altijd rekening moet houden met natuurwetten.

Helene Mercier concludeert uit deze theorie dat de materiële omstandigheden verbeterd moeten worden. Dat het slecht gaat met het volk, dat de arbeiders lusteloos zijn, ligt volgens haar in de eerste plaats aan het gebrekkige voedsel dat zij eten en aan de ongezonde woningen waarin zij wonen. Als men de maatschappij wil verbeteren moeten eerst het voedsel en het huis van de volksklasse aangepakt worden. Alleen een lichamelijk goed gevoed, gehuisvest en uitgerust mens is in staat ook geestelijk voedsel in zich op te nemen.

Volgens Fouillée heeft de mens het vermogen om zich iets beters voor te stellen dan hij ziet, bezit of is; hij kan uit de gegevens van de werkelijkheid idealen opbouwen. Door dit vermogen verder te ontwikkelen, kan het individu de mensheid vooruit helpen (9, p. 40 e.v.). Helene Mercier is het volledig met hem eens, maar voor de arme is het veel moeilijker om vooruit te komen. Om echte idealen te kunnen vormen, moet men met "het schoone" in verbinding kunnen treden, en er zijn duizenden mensen die nauwelijks kunnen weten dat er "een wereld van schoonheid" bestaat. Sommigen geven de kunstenaars hiervan de schuld, deze zouden zich te veel boven de menigte verheffen. Helene Mercier vindt dit niet juist. De kunstenaar mag niet afdalen van zijn hoogte, neen, de menigte moet naar de kunstenaar worden gebracht. Om de bezielende invloed van de kunst op de menigte te laten inwerken zijn "middelaars" nodig. Deze middelaars zijn volgens haar de moralisten: "Aan de moralisten de taak, om bdk door middel van zuivere en waarachtige kunst tot vervulling der voorwaarde van menschenlijken vooruitgang mede te werken, de aan het schoone vreemde menigte sport voor sport den ladder van het

schoonheidsideaal op te voeren, die, van het stoffelijke uitgaande, tot het hoogst zedelijk schoone voert (9,p.42).

Haar verwijzing naar de moralisten, houdt ook een verwijzing naar de vrouw in: de vrouw is in haar ogen een geboren moraliste (11,p.1). Door op eigen en andermans 'hart en geweten' te werken, kan de vrouw, met haar sterk ontwikkeld zedelijk gevoel, meehelpen om de herziening van allerlei onrechtvaardige wetten voor te bereiden, ook als zij nog geen stembiljet heeft (11,p.15). Volgens Helene Mercier zal de vrouw, wanneer zij op deze manier te werk gaat, tenslotte ook zeker stemrecht krijgen.

Aan de bouw van de ideale toekomstmaatschappij kan ook de vrouw meewerken, niet alleen door het doorgeven van de kunst, maar ook door haar "sociale arbeid". "Want elke menschegeest, die door onzen socialen arbeid tot zelfstandigheid komt, kan de gelederen gaan versterken van hen, die het recht hebben om te verlangen, dat zij in een vrije en harmonische vereeniging zullen worden opgenomen. elk verlicht liefdebetoon kan het gemeenschapsgevoel wekken, dat het menscheelijk eenheidsideaal voor den vrije individu doet opgaan" (9,p.48).

Om succesvol sociaal werk te kunnen doen moet de vrouw eerst een ideaalbeeld van de maatschappij voor zich zien, anders weet zij niet welke richting zij uit moet, met al haar goede wil. Daarom moet zij door grondige studie, een levens- en maatschappijvisie verwerven. Alleen met duidelijke opvattingen mag de vrouw ten slotte aan het werk gaan. Hierboven heb ik al aandacht besteed aan Helene Merciers levensvisie. Voor een goed begrip van haar werk is echter ook meer kennis over haar maatschappijvisie nodig.

Maatschappijvisie: individualisme en socialisme.

Uit haar schrijven in het tijdschrift 'Vragen des Tijds' en later in Kerdijks 'Sociaal Weekblad' blijkt dat Helene Mercier zich in deze progressief liberale kring het best thuis voelde.

Helene Mercier noemt zich zelf een individualiste en een socialiste. Door het vertalen en bestuderen van sociale romans en wetenschappelijke boekwerken komt zij tot de overtuiging dat socialisme en individualisme elkaar niet moeten uitsluiten, maar aanvullen.

Het socialisme beschouwt zij aanvankelijk erg ruim. Wanneer zij het over socialisten heeft bedoelt zij al degenen die zich verzetten tegen het egoistisch individualisme van de klassieke liberale economen in het begin van de negentiende eeuw en die zich inzetten voor 'de maatschappelijke opbeuring van de vierde stand'. In eerste instantie maakt zij daarom geen onderscheid tussen degenen die de sociale kwestie op willen lossen door sociale hervorming en degenen die de oude maatschappij omver willen werpen (11p.118 V.S.). Volgens deze visie horen ook de links-liberalen tot de socialisten. Haar opvatting van het socialisme toont overeenkomsten met het katheder-socialisme van Kerdijk. Hierover later meer.

Over de samensmelting van individualisme en socialisme schrijft Helene Mercier het eerst naar aanleiding van het door haar in

proza omgezette gedicht 'Aurora Leigh' van de dichteres Elizabeth Browning. Volgens Elizabeth Browning zullen individualisme en socialisme uiteindelijk samen kunnen smelten omdat zij beiden in feite hetzelfde uitgangspunt en hetzelfde doel hebben. Het gaat er om zowel de mens als de mensheid te brengen tot het besef van rechten, tot ontplooiing en bevrijding (11, p. 156).

De tweespalt tussen individu en gemeenschap komt duidelijk tot uiting in de twee hoofdpersonen van 'Aurora Leigh': de dichteres Aurora en haar neef de socialist Romney. Volgens Aurora hebben vele socialisten gefaald, omdat zij niet voldoende beseften dat het leven zich van binnen uit ontwikkelt, en dat er 'een ziel' nodig is om een lichaam in beweging te brengen (11, p. 126). De dichters beseffen dit wel, maar zij mogen zich weer niet te veel van de gemeenschap isoleren. Ook zij moeten meehelpen om de ellende in de wereld te verhelpen. Volgens Aurora gaan dichters dichter op de ziel af dan de beste 'economisten'.

Helene Mercier is het volledig met Elizabeth Browning eens. Dit accentueert zij nog eens met een citaat van George Brandes: "Alle müssen Aertze werden, die Dichter mit". Volgens Helene moet het ideaal van maatschappelijke gelijkheid en gemeenschap door de dichters verbeeld worden. Via hun scheppend vermogen moet het ideaal in het hart van de mens gestalte krijgen. Daarom moet de sociale hervormer proberen om dichters tot zijn denkbeelden over te halen (11, p. 157).

Omdat Helene Mercier ervan overtuigd is dat alle leven, dus ook het maatschappelijke, zich van binnen uit ontwikkelt, is zij het eens met degenen die verkondigen dat de sociale kwestie uiteindelijk een moreel vraagstuk is. De opheffing van de sociale nood moeten we daarom verwachten van een ommekeer in de zeden, onder invloed van nieuwe denkbeelden (13, p. 263). Het welzijn van het volk wordt pas behartigd "wanneer in de harten der menschen drang naar recht, besef van menschenwaarde, gemeenschapsgevoel, medelijden, kortom allerlei zedelijke krachten in beweging geraaken" (10, p. 5). Helene Mercier is een voorstandster van een ethisch- of gemoedssocialisme: "O, wat zou ik dolgraag willen, dat er een ethisch-socialistische partij kwam naast de noodlottige materialistische Troelstra-partij" (22, p. 20). Dit ethisch socialisme is volgens haar het 'ware' socialisme. Pas in 1901 zal de door haar gewenste partij door de radikalen worden opgericht, namelijk de Vrijzinnig Democratische Bond. Ook de hierboven genoemde filosofie van de katholiek Van der Hoeven en de theorieën van de socioloog Alfred Fouillée versterken haar mening.

De filosofie van Fouillée is zeer optimistisch. Volgens hem komen in de loop der tijden bij de mensen steeds meer dezelfde gedachten en gevoelens op en richten de mensen zich ook steeds meer op dezelfde doelstellingen. Het gemeenschapsgevoel in de mens komt volgens hem hoe langer hoe meer tot ontwikkeling. Volgens Fouillée hoeft men overigens niet bang te zijn dat door de versterking van het gemeenschapsgevoel de individualiteit zal verdwijnen en dat iedereen steeds middelmatiger zal worden. Naast een toenemende behoefte aan eenheid, ziet hij namelijk een grotere behoefte aan autonomie. Pas nadat de mens zich zelf van alle banden bevrijd heeft en helemaal zich zelf is geworden, zal hij zich in het gemeenschapsgevoel niet verliezen, maar juist concentreren (9, p. 42 e.v.). (Zie verder Hoofdstuk IV)

Tegen het materialisme.

Helene Mercier heeft hetzelfde ideaal als de sociaaldemocraten (12,p.229) en heeft het zelf over "mijn socialistisch gezind hart" (17,21-12-1896). De materialistische levensbeschouwing van de sociaal-democraten stuit haar echter tegen de borst. Dit komt vooral naar voren bij haar commentaar op een door haar vertaald artikel van Göhre, een predikant die drie maanden 'incognito' tussen fabrieksarbeiders heeft geleefd. Zij voelt zich een bondgenote in zijn strijd tegen het materialisme.

Göhre bespeurde bij zijn mede-arbeiders iets zeer verderfelijks, namelijk "sporen van toenemende onvatbaarheid voor de waardering van hetgeen niet met oogen aanschouwd, niet met handen getast wordt, kortom voor de onzienlijke dingen". Dit illustreert hij met een uitspraak van een van zijn collega's: "Wij hebben slechts een geloof, en dat is dat men van tien pond ossevrlesch een lekkere soep kan maken" (12,p.223). Deze 'onvatbaarheid voor het onstoffelijke' zal volgens hem op den duur ook de vierde stand leiden tot die 'stofvergoding', die in hogere kringen van de maatschappij 'zooveel onheil' heeft gesticht, 'zoveel geld- en genotzucht' heeft gekweekt, 'zoveel laag, laf leven' tot bloei heeft gebracht. Göhre wil daarom de gematerialiseerde menigte 'spiritualiseeren'.

Helene Mercier wil dit ook, maar zij wil de gematerialiseerde menigte op een andere manier te lijf gaan: "Met hetzelfde doel gaat de godsdienstlooze idealist zich tot de godheid in 's menschen binnenste wenden en deze uit zijn sluimer roepen" (12,p.223). In tegenstelling tot de predikant Göhre wil zij dus niet een godsdienstige maar een idealistische levensbeschouwing tegenover de materialistische wereld- en levensbeschouwing stellen.

Jaren later heeft zij het niet meer over de sluimerende godheid in het binnenste van de mens, maar over een ander wezen. Zij schrijft dan: "Ik geloof dan toch ook zoo vast, dat in elk mensch en elk kind een ware, ik bedoel een gemoedssocialist sluimert en dat heel duidelijk zou zijn te merken als de omstandigheden maar wat meer er toe meewerkten om hem te doen ontwaken" (14,7-8-1900).

De manier waarop de sociaal-democraten hun doel willen bereiken staat haar niet aan. De door hen verlangde revolutie is gebaseerd op haat en niet op liefde. Bovendien bevallen de leiders van de Hollandse Sociaal-Democraten haar niet. Mannen als Polak en Troelstra staan haar tegen. In 1894 schrijft zij nog in een brief: "Die Hollandse sociaal democraten - enkelen uitgezonderd - kunnen mij zoo ergeren met hun oppervlakkige en minachtende kritiek van alles wat anderen doen; en dat terwijl zij zooveel reden hebben om zich over zich zelve en hun partij te schamen". De buitenlandse socialistische leiders zijn volgens haar veel beter: "Wat zouden wij veel verder zijn als wij hier een paar Anseeles en Burnsen hadden!" (17,21-10-1894).

In 1898 bewerkt Helene Mercier nog een boek van Sombart: 'Socialisme en sociale beweging' (20). Uit het voorwoord wat zij bij haar vertaling schrijft, komen haar opvattingen weer duidelijk naar voren. Hoewel zij het in veel opzichten met de gematigde Sombart eens is, levert zij toch kritiek op zijn stelling dat

de meeste verschijnselen op sociaal gebied moeten worden toegeschreven aan gezond eigen- of klassebelang. Met een sociale klasse bedoelt hij een aantal personen met dezelfde economische belangen.

Volgens Helene Mercier ontkent Sombart de kracht van ethische en altruïstische drijfveren. In tegenstelling tot Sombart ziet zij overal bewijzen van de invloed van 'de sociale geest'. Zij geeft toe dat binnen de bourgeoisie nog slechts een minderheid door 'den socialen geest' wordt gedreven, maar het is volgens haar steeds een minderheid die een gistingproces teweeg brengt en die de publieke opinie bewerkt.

Contacten.

Rond 1880 maakt Helene Mercier kennis met een andere vrouw die een belangrijke rol heeft gespeeld binnen de vrouwenbeweging: Aletta Jacobs. Wanneer Aletta zich in Amsterdam vestigt als vrouwenarts, is Helene Mercier een van de eersten die contact met haar zoekt (3, p.75). Aletta Jacobs had al artikelen van haar gelezen en zij vraagt haar, een stukje te schrijven voor de almanak van de Werklieden-vereeniging. Dit is vermoedelijk een van de eerste keren dat Helene Mercier speciaal voor 'het volk' schrijft (15). Blijkbaar verloopt de samenwerking goed want later zal zij het blad van het Werkliedenverbond, de 'Werkmansbode', nog enige tijd corrigeren.

Helene en Aletta worden in de loop der jaren dikke vriendinnen. In haar memoires schrijft Aletta dat zij haar ontwikkeling op politiek en sociaal gebied grotendeels te danken heeft aan de omgang met degenen die in die beginjaren contact met haar zochten. Hoeveel waarde zij ook hechtte aan Helenes mening blijkt uit het feit dat zij er aanvankelijk aan twijfelt of zij met haar latere echtgenoot wel even goed zal kunnen spreken over de problemen die haar bezig houden, als met goede vriendinnen als Helene Mercier en anderen (3, p.206). Jaren na Helene's dood schrijft Helene's zus Elise, met wie Helene altijd samengewoond heeft, nog aan Aletta dat Helene en zijzelf Aletta altijd zo "trouw en warmhartig" vonden en dat 'Heleen' Aletta's belangstelling voor haar maatschappelijk leven altijd zeer heeft gewaardeerd. Uit deze brief blijkt ook dat Helene gebruik heeft mogen maken van de uitgebreide bibliotheek met feministische literatuur van Aletta's echtgenoot, de radicaal C.V. Gerritsen (4). Elise schrijft: "Ook die tochten met je man en al de boeken tot haar gebruik, en dat zelfde streven van je beiden als zij gevoelde om voor de menschheid wat beters te bereiken, was haar zoo sympathiek" (8, 1919).

Rond 1880 leert Helene Mercier ook Arnold Kerdijk kennen, een jurist, die eveneens in 'Vragen de Tijds' publiceerde. Het is Kerdijk geweest die haar uiteindelijk de weg naar het sociaal werk heeft gewezen. Tot zijn dood toe heeft hij Helene Mercier steeds met raad en daad bijgestaan bij al haar plannen en activiteiten. Zij worden in de loop der jaren steeds betere vrienden. Helene komt ook bij hem thuis en leert ook zijn gezin kennen. Aan Aletta Jacobs schrijft zij na zijn dood: "Ge hebt zoo goed gevoeld dat men zulk een vriendschap maar eens in zijn leven

sluit" (15,30-3-1905). (Zie verder hoofdstuk V)

Onder invloed van Kerdijk verschuift haar belangstelling langzamerhand van de ongehuwde burgervrouw naar het volk. Even intens als zij de problemen van de burgervrouw bestudeerd heeft zal zij nu die van het volk gaan bestuderen. Toch blijft zij vooral geïnteresseerd in het vrouwelijk deel van de arbeidersklasse.

In eerste instantie wil Helene Mercier het volk vooral geestelijk verrijken. Zij wil 'het hoge en schoone' brengen aan hen die het missen. Door het vertalen en populariseren van dichtwerken en proza van anderen probeert zij dit zelf in praktijk te brengen.

Meer levensgenot voor hen die het missen.

In 1884 zet Helene Mercier voor zich zelf op papier wat haar toekomstplannen zijn. Uit de volgende fragmenten blijkt dat zij haar inzichten met betrekking tot de maatschappij ook daadwerkelijk in de praktijk wil gaan brengen. Ook de invloed van Plato komt weer duidelijk naar voren: "Na hetgeen ik de laatste jaren heb gedaan, ligt het voor de hand, dat ik verdienste ga zoeken door middel van mijn pen. - Maar hoe?" Zij beseft wel dat zij geen kunstenares of letterkundige is. "Toch kon ik, en kan ik het niet stellen met deze vatbaarheid mij geschonken om het hoge en schoone alleen maar in mij op te nemen. Ik heb ook mijn schepingsdrang, zoo goed als de kunstenaar. Het passieve opnemen van het hoge en schoone is mij niet genoeg; ik moet er op mijn beurt iets mee doen, mee voortbrengen. Ik moet het brengen aan hen, die het missen. Ik moet maken, dat de menschen iets minder arm aan - en blind voor wezenlijk levensgenot worden. - Deze behoefte is in mij zóó sterk, dat ik het een roeping durf noemen" (22,p.17).

Zelf vertelt zij ook dat de bekende meubelmaker Heldt, de voorzitter van het liberale Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond, haar uitvoerig bedankte voor haar vertaling van 'Aurora Leigh': "Door dit te doen had ik 't hem en de zijnen mogelijk gemaakt van zoo iets heerlijks te genieten. Door de vreugde, die dat woord mij gaf, voelde ik totaal niets meer van het verdriet, dat Vosmaers afkeuring over mijn werk gegeven had. Ik weet dus nu welke richting ik uit moet, wil ik bij mijn werken bevrediging vinden. Maar met die richting alleen ben ik nog niet, waar ik wezen wil. Nu komt het er op aan wat Dr. Doorenbos mij jaren geleden heeft aanbevolen: allereerst te zoeken naar een punt, waaruit men stralen trekken kan. - Dat punt nu meen ik gevonden te hebben. Ik, die Plato meen te verstaan, ik weet heel goed, dat het wezenlijke niet het materiele is; en ik, die Aurora Leigh vertaalde, zal geen oogenblik beweren, dat de sociale kwestie alleen maar een broodkwestie is, maar toch misschien omdat ik in een groote stad leef, en met mijn gedachten midden in mijn tijd, voel ik elken dag dieper, dat zin voor het hoge en schoone niet te wekken is in menschen, die aan het allerlaagste stoffelijke gebrek lijden; ik bedoel, dat er in de maatschappij, die ons omgeeft, allereerst een grondslag voor het stoffelijk welzijn van de overgrootte meerderheid moet worden gelegd, wil het hoge er niet machteloos en het schoone er niet een snijdende wanklank blijven".

Uit dit fragment blijkt dat Helene Mercier langzamerhand in gaat zien dat maatschappelijke omstandigheden mede bepalend zijn voor de geestelijke ontwikkeling van de arbeidersklasse.

Zelf is Helene Mercier overigens nooit erg rijk geweest. Samen met haar zus Elise woonde zij op eenvoudige kamers. Met haar vertalingen verdiende zij in 1899 tien gulden per vertaald vel van zestien bladzijden. Voor die tijd schijnt dit een hoog bedrag geweest te zijn (15, 14-7-1899).

Volksvoeding en volkshuisvesting.

Op voorstel van Kerdijk gaat Helene zich bezig houden met kookscholen in Duitsland en Engeland. Zij verdiept zich in volksvoeding en in de mogelijkheden die er zijn om voedzame betaalbare maaltijden te maken voor arbeidersgezinnen (22, p. 24). Eind 1886 richt zij tenslotte samen met W. Spakler, de Maatschappij voor Volksgaardekens op. Dit wordt haar eerste 'Sociale Daad'. Binnen deze organisatie kan zij haar ideeën over wetenschappelijke filantropie in praktijk brengen. (Zie verder hoofdstuk VI)

Aanvankelijk is zij alleen op de hoogte van het volksleven door het lezen van literatuur. Door Aletta Jacobs leert zij de slechte omstandigheden van de arbeiders ook in werkelijkheid kennen. Samen met Aletta maakt zij rond 1886 een tocht door de achterbuurten van Amsterdam. Over de slechte woonomstandigheden van de arbeiders die zij daar ziet schrijft zij een aantal artikelen in het blad 'Eigen Haard'. Deze artikelen worden later gebundeld in een opzienbarende brochure: 'Over arbeiderswoningen' (10). Vervolgens besluit zij zich ook daadwerkelijk voor de verbetering van de arbeiderswoningen in te zetten. Het grote voorbeeld bij haar activiteiten op dit gebied is het werk van de Engelse Octavia Hill. De manier waarop Octavia Hill een aantal arbeiderwoningen beheert, op basis van een zakelijk contract met de bewoners, beantwoordt goed aan de ideeën van Helene Mercier over de wetenschappelijke filantropie. Hoewel zij het door Octavia gepropageerde 'woningopzichteressenwerk', enthousiast aanprijst, blijft zij echter toch kritisch. (Zie verder Hoofdstuk VI)

Door de artikelen van Helene Mercier gaan twee Nederlandse vrouwen rond 1893 naar Engeland, voor een opleiding bij Octavia Hill. Deze twee, Johanna ter Meulen en Louise Went, worden de eerste woningopzichteressen en eigenlijk de eerste 'professionele' maatschappelijk werksters. In 1896 is Helene Mercier zelf betrokken bij de oprichting van de Bouwonderneming Jordaan.

Het 'Sociaal Weekblad'.

Kerdijk richt in 1887 het 'Sociaal Weekblad' op. Zijn bedoeling is dat zijn medeburgers informatie krijgen over de toestand van de arbeidersklasse en dat zij aangespoord worden om de maatschappij te hervormen. Helene Mercier wordt vanaf het eerste nummer meteen de belangrijkste vrouwelijke medewerker. Bovendien wordt zij volgens Emilie Knappert ook een van de invloedrijkste medewerksters (5, p. 29). Aanvankelijk heeft Kerdijk als hoofdredacteur waarschijnlijk een grote inbreng in haar artikelen. Omdat Helene zelf volledig autodidact is op sociaal-wetenschappelijk gebied,

geeft Kerdijks goedkeuring haar telkens het laatste restje vertrouwen wat zij nodig heeft om haar artikelen te publiceren. Het stelt haar gerust dat zijn "scherp kritisch en tegelijk welwillend oog" vooraf over haar werk is gegaan. "Wat hij goed vindt is goed, voelde ik altijd en zond mijn werk daarop zoo vertrouwend in zee" (16,9-8-1903).

In het 'Sociaal Weekblad' bespreekt zij in eerste instantie sociale romans en levert hierop commentaar. In sommige van deze romans worden een toekomstbeeld van de maatschappij geschetst dat in contrast staat tot de in standen verdeelde maatschappij in de negentiende eeuw. Deze 'sociale droomen' vergelijkt Helene Mercier met de harde werkelijkheid, oftewel met de 'sociale feiten'. Door 'sociale daden' kan de fantasie echter in werkelijkheid omgezet worden. Ter illustratie hiervan geeft Helene Mercier voorbeelden van pogingen van enkele individuen in binnen- en buitenland die de maatschappij willen hervormen.

Een belangrijk voorbeeld waarin het bovenstaande tot uiting komt, wordt gevormd door een serie artikelen in het 'Sociaal Weekblad', onder de titel: 'Een dichterdroom?'. Hierin beschrijft Helene Mercier een roman van Walter Besant: 'All sorts and conditions of men'. De rijke hoofdpersoon van het boek, Angela Messenger wil een instituut voor volksontwikkeling oprichten. In het boek wordt een gedetailleerd plan voor een soort volksacademie gepresenteerd. Naar aanleiding van dit boek wordt in 1887 in Londen een 'People's Palace' geopend. Naar aanleiding van de artikelen van Helene Mercier zal ook in Amsterdam Besants fantasie werkelijkheid worden. Door Helene's toedoen wordt in 1892 'Ons Huis' gesticht.

Naar aanleiding van tijdschriften en boeken in het buitenland schrijft zij ook over activiteiten die daar ten behoeve van de arbeiders worden ontplooid. Vooral het sociaal werk in Engeland beschrijft zij uitvoerig. In 1890 vertaalt zij een boek van het echtpaar Barnett, 'Practicable Socialism'. Het boek krijgt de titel: 'Uitvoerbaar Socialisme, studiën over sociale hervorming'. Dit domineesechtpaar heeft in 1884 in Oost-Londen de zogenaamde Toynbee Hall opgericht, ter nagedachtenis aan de gestorven econoom Arnold Toynbee. Toynbee pleitte voor samensmelting van de vijandig tegenover elkaar staande burger- en arbeidersstand, door wederzijds begrip en overdracht van kennis.

Toynbee Hall is volgens Helene Mercier zowel een 'hoogeschool voor het volk' als een school van vriendschappelijken omgang tusschen de standen'. Binnen het gebouw geven inwonende studenten en leraren uit de betere standen lezingen aan het volk over allerlei onderwerpen. Naast het theoretisch en technisch onderwijs worden ook 'readingparties', tentoonstellingen en kunstbeschouwingen gehouden en er wordt een muziekcorps gevormd.

Het echtpaar Barnett bevalt Helene Mercier vooral omdat zij 'rustige hervormers' zijn. Zij willen de maatschappij niet veranderen door een botsing tussen de standen, door revolutie, maar door samensmelting van de standen. Zij blijft echter kritisch. De manier waarop deze mensen met de arbeiders omgaan vindt zij toch te patroniserend.

Vooral over Arnold Toynbee is Helene Mercier lyrisch. Ook Toynbee was gekant tegen de traditionele filantropie. Hij sprak tegen de arbeiders over sociale wetgeving en spoorde hen aan om

zich zelf te helpen door middel van vakbonden en coöperaties. Zijn ideeën spreken Helene enorm aan en in de loop der jaren zal zij steeds weer naar zijn idealen verwijzen als zij het naar hem genoemde 'Toynbeewerk' in Nederland bespreekt.

In de loop der jaren komt ook in Nederland steeds meer informatie over de slechte toestand van de arbeidersklasse naar buiten. Aanvankelijk is deze informatie nog gebaseerd op de waarnemingen van enkele individuen, maar door enquetes op grotere schaal krijgen de burgers toch een vollediger beeld van de 'sociale kwestie'. Helene Mercier beschrijft en becommentarieert deze feiten. De voeding, de huisvesting, de scholing, de arbeidsomstandigheden, het loon en de koopkracht van de Nederlandse arbeider en zijn vrouw geeft zij gedetailleerd weer. Vervolgens vergelijkt zij de toestand van de Nederlandse arbeider met die van arbeiders in andere landen, maar ook met die van de gegoede burger in eigen land!

In al haar artikelen blijft zij aandacht schenken aan de positie van de vrouw, niet alleen de burgervrouw, maar ook de arbeidersvrouw. Zij vergelijkt de situatie van arbeider met die van de arbeidster en komt tot de conclusie dat de laatste er nog slechter aan toe is. In het buitenland zijn al verschillende vrouwen uit de burgerij zich met het lot van de arbeidersvrouw bezig gaan houden. Helene Mercier spoort ook de Nederlandse burgervrouw aan om uit solidariteit haar 'zusters uit de lagere standen' te helpen om zich zelf te redden. Door het opzetten van arbeidstersclubs, door woningopzichteressenwerk, door bestuurswerk in allerlei sociale instellingen kan de vrouw meehelpen om de maatschappij te hervormen.

Haar eerste artikelen over de vrouw verschijnen in 1888 in de bundel: 'Verbonden Schakels'. De belangrijkste artikelen uit het 'Sociaal Weekblad' verschijnen in twee bundels: 'Sociale Droomen en Daden' en 'Sociale Schetsen'. Toch leveren ook de niet gebundelde artikelen uit het 'Sociaal Weekblad' interessante informatie.

Scholing voor het volk en voor de burgervrouw.

In 1892 richt Helene Mercier, met financiële steun van de rijke tabaksplanter P.W. Janssen, het eerst volkshuis in Nederland op: 'Ons Huis'. Binnen deze "volksacademie" wil Helene Mercier "een kern van naar gemoed, geest en lichaam gezond ontwikkelden" vormen. In de uitwerking van de organisatie kunnen we elementen herkennen van het People's Palace, de Toynbee Hall en de Belgische 'Soirées Populaires' (georganiseerd door Ernest Gilon in Verviers). De voornaamste doelstelling van dit huis is: de standen dichter bij elkaar brengen.

Hoewel J. Tours directeur wordt, is Helene Mercier degene die het programma opzet en die de taken verdeelt. Op de bestuursvergaderingen krijgt zij ruimschoots de gelegenheid om de medewerkers van haar hooggestemde idealen te overtuigen.

Door haar werkzaamheden bij 'Ons Huis' komt haar schrijfwerk meer en meer op het tweede plan. Omdat naar het voorbeeld van 'Ons Huis' over het hele land vergelijkbare huizen worden opgericht en niet altijd met dezelfde bedoelingen en dezelfde uitwer-

king schrijft zij in het 'Sociaal Weekblad' ook nog artikelen over het ideale Toynbeewerk. Ook de 'Statistiek van 'Ons Huis'' wordt door haar behandeld. (Zie verder Hoofdstuk VII)

In 1896 krijgt Helene Mercier een ridderorde voor haar werk. Aangezien zij niet veel op had met het koningshuis, bekeek zij dit eerbetoon zelf met het nodige cynisme. Bovendien zegt zij dat het werk wat zij gedaan heeft, alleen maar heeft kunnen doen omdat zij zoveel medewerking heeft gekregen van anderen (17).

In 1899 wordt, op initiatief van Marie Muller-Lulofs, de eerste Nederlandse Sociale Academie opgericht: de 'Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid'. Marie Muller-Lulofs komt met haar plan voor de school in eerste instantie naar Helene Mercier, omdat zij een artikel van Helene gelezen heeft over de noodzaak van een betere opleiding voor sociaal werk. Helene Mercier verwijst haar echter naar Kerdijk. Samen met Kerdijk en enkele anderen wordt de oprichting grondig voorbereid.

Bij de oprichting van deze instelling krijgt Helene Mercier de kans om haar ideeën over de scholing van de vrouw voor sociaal werk daadwerkelijk uitgevoerd te krijgen. Bij de voorbereiding van het leerplan en bij de inrichting van de school legt haar mening veel gewicht in de schaal. Door haar gesprekken met en brieven aan Marie Muller-Lulofs komt de school er uiteindelijk heel anders uit te zien dan Marie Muller-Lulofs gepland heeft. (Zie verder Hoofdstuk VIII)

Ook wanneer de school eenmaal gestart is, blijft Marie Muller-Lulofs Helene Mercier om raad vragen. Helene Mercier wil zelf niet binnen de school werken omdat zij dan geen tijd en energie over zou hebben voor haar lievelingswerk, het werk in 'Ons Huis'. Tot haar dood blijft zij in het bestuur van 'Ons Huis' een enorme invloed uitoefenen.

In 1910 sterft Helene Mercier op zeventigjarige leeftijd. Na haar dood verschijnen in kranten en tijdschriften artikelen over haar betekenis. J. Tours, de man die als directeur van 'Ons Huis' jarenlang met haar samenwerkte noemt haar in het 'Sociaal Weekblad': "een zeldzaam verdienstelijke vrouw, die op de ontwikkeling van den tijdgenoot een beslist heilzamen invloed heeft geëffend" (21, p.41).

Literatuur Hoofdstuk II.

1. Centraal Bureau voor Genealogie, Advertenties familie Mercier.
2. Holtrop, A. (red.), Vrouwen rond de eeuwwisseling, Amsterdam 1979.
3. Jacobs, A. H., Herinneringen, eerste druk Amsterdam 1924, SUN reprint, Nijmegen 1978.
4. Kloek, E. en Y. Schaf, De vrouwenbibliotheek van de man van Aletta Jacobs; een bibliografie van de nederlandstalige titels, in: Jaarboek voor vrouwengeschiedenis 1982.
5. Knappert, E., Herinneringen van E. C. Knappert 1944-1946, autobiografie, in: Archief Knappert, aanwezig op het I.I.S.G. te Amsterdam.
6. Lingen, B. van, Helene Mercier, een individualistisch socialiste, Utrecht 1966, Scriptie aanwezig op het I.A.V. te Amsterdam.
7. Louwerse, C., Idee en ontmoeting; de betekenis van Helene Mercier voor de volkswontwikkeling in Nederland, Horstcahier no. 7, Driebergen 1959.
8. Mercier, E., brief aan Aletta Jacobs (1919), in: Archief Aletta Jacobs, aanwezig op het I.A.V. te Amsterdam.
9. Mercier, H., Op den drempel van het maatschappelijk leven, in: Vragen des Tijds, 1885, dl I, p. 275-308 en p. 355-399 en dl II, p. 1-49.
10. Mercier, H., Over arbeiderswoningen, Haarlem 1887. Bundeling van een aantal artikelen die in 1886 in Eigen Haard verschenen zijn.
11. Mercier, H., Verbonden schakels, Haarlem 1889, (2e druk).
12. Mercier, H., Sociale droomen en daden, Haarlem 1893.
13. Mercier, H., Sociale schetsen, Haarlem 1897.
14. Mercier, H., 10 brieven aan A. H. Gerhard (1892-1901), in: Archief A. H. Gerhard, no 231, aanwezig op het I.I.S.G. te Amsterdam.
15. Mercier, H., brieven aan Aletta Jacobs (+1881-1908), in: Archief Aletta Jacobs, aanwezig op het I.A.V. te Amsterdam.
16. Mercier, H., 46 brieven aan Marie Muller-Lulofs (1898-1910), in: Archief J. F. de Jongh (Kleine Persoonsarchieven, pf.17), aanwezig op het I.I.S.G. te Amsterdam.

17. Mercier, H., 28 brieven aan Pekelharing (1887-1897), in: Archief Pekelharing, aanwezig op het I.I.S.G. te Amsterdam.
18. Meulen, J. ter, Helene Mercier, 17 Oct. 1839 - 1 Feb. 1910, in: Leven en werken, Maandblad voor meisjes en jonge vrouwen: o. l. v. E. C. Knappert en A. Salomons, jrg. I, 1916, p. 336-354.
19. "Ons Huis", Herdenkingsnummer Helene Mercier, jrg. 15, feb. 1910.
20. Sombart, W., Socialisme en sociale beweging. Voor Nederland bewerkt door Helene Mercier. Met een naschrift behelzende een chronologisch overzicht der sociale wetgeving van 1750-1896, Haarlem, 1898.
21. Tours, J. A., Helene Mercier, in: Sociaal Weekblad 1910, no. 6, p. 41.
22. Treub, M. W. F., Helene Mercier, in: Mannen en Vrouwen van Beteekenis in onze dagen, Haarlem 1910.
23. Verwey, A., Helene Mercier: Verbonden Schakels, in: Proza, deel II, Amsterdam 1921, p. 87 e.v.